

THEMA: Fortitudo / moed

- 3 – Fortitudo
- 4 – Richie
- 5/6 – De moed om te geloven
- 7 – Wolf
- 8 – Fortitudo in de kunstgeschiedenis
- 9 – Lied van de maand
- 10 – Column
- 11 – Moed in de Tenach
- 12 – Doopsgezind studeren?
- 13 – Bijbelkringen
- 14 – Agenda
- 15 – Collectebestemmingen
- 16 – Kerkdiensten

De vier kardinale deugden Gerechtigheid, Kracht, Gematigheid en Wijsheid (Charles VI tarot, 15e eeuw).

Moed ...

Door Douwe van der Sluis

We kijken deze dagen naar beelden van de lijkkasten van gevallen soldaten die werden weggedragen. Zoveel keren dezelfde beelden. De vlaggen, die de kisten bedekken kunnen anders zijn, de menigten rondom kunnen in aantal groter of kleiner zijn, de regeringsleiders omringd door hooggeplaatste militairen zijn allemaal hetzelfde en de woorden zijn vaak uitwisselbaar. De helden "hebben het hoogste offer gebracht, hun *moed* en *inzet* zullen *nooit* vergeten worden..."

Moed behoort tot de vier kardinale deugden in de Griekse antieke filosofie. Overgenomen door het christendom, populair bij vrijmetselaars, uitgebeeld in de kunst in vele andere tradities verheerlijkt, en deze deugden kunnen, samen met geloof, hoop en liefde een tegenwicht vormen tegen de zeven hoofdzonden.

Wat komen we tegen wanneer we kijken hoe de deugd *moed* voorkomt in de TeNaCh, ons Oude Testament, dat toch geacht wordt vormgevend te zijn geweest voor onze normen en waarden?

Het woord moed

Welk woord, welke woorden, welke woordcombinatie, welke deugd wordt in de TeNaCh met moed vertaald? Ik ben eerst gaan kijken in meest bepalende vertaling van de Bijbel in het Nederlandse taal-

gebied, de Statenvertaling. De concordantie daarop uit 1856¹ geeft voor het Oude Testament maar twee plaatsen waar alleen het woord moed, zonder bijvoeglijke naamwoorden, voorkomt: Jozua 2.11 en 5.1. Daar wordt gezegd:

Lees verder op pagina 2

'... er bestaat geen moed meer ...' Het woord dat met moed vertaald wordt is roe'ach, wat letterlijk geest of wind betekent. (De moed is de Kanaänieten in de schoenen gezonken toen ze vernamen wat God voor de Israëlieten had gedaan). Moed is dus de inspiratie, de geest, de strijd lust die ontbreekt: het hart is gesmolten, de moed (roe'ach) bestond niet meer!

In dezelfde concordantie komt de vertaling moed een paar keer meer voor in de combinatie van 'goede moed': elf keer. Daar is het de vertaling van een woord dat sterkte, kracht, doorzetting, volharding als grondbetekenis heeft (amatz). De Statenvertaling is bepaald niet scheutig met het gebruik van het woord moed! Want niet overal waar het woord 'amatz' voorkomt, wordt die vertaling gebruikt. Waar moed wel wordt gebruikt is dat in de context van weerstand kunnen bieden tegen vijanden in een oorlog.

De Herziene Statenvertaling heeft het woord moed veel vaker: 39 keer. Daar wordt ook het woord hart (lev) soms met moed vertaald in de uitdrukkingen als 'het hart gaat uit' (Genesis 42,28); of 'het hart gaat verloren' (Jer. 4,9). De NBV21 (de interpreterende en niet concordante vertaling) kent, wanneer ik het goed heb geteld, 38 keer het woord moed.²

Moed als deugd in de Tenach?

Is moed nu ook een deugd in de Tenach? Als het gaat om moed in de betekenis van inzet tegen vijanden zou je dat verwachten. Velen menen dat, zeker in het Oude Testament als 'gewelddadig' boek, moed een belangrijke notie zal zijn. De oorlogen tegen vijanden, de verovering van het land (waar volgens de Statenvertaling moed het meest zou voorkomen) zou dat aannemelijk kunnen maken. Echter deze heroïsche gewelddadige geschiedenis wordt zowel in het O.T. als in de latere Joodse geschiedenis niet gevierd of nationaal herdacht. Nergens komt een gedenkdag in de Joodse geschiedenis voor waarin de verovering van het land als heldenfeit wordt benoemd, laat staan dat de moed daaraan te beginnen voorbeeldig zou zijn.³ In de Tenach komt de deugd moed niet voor als verheerlijking van geweld in de strijd.

Maimonides (Joodse filosoof en wetgeleerde die leefde in de twaalfde eeuw), beïnvloed door de Griekse filosofie die hij had leren kennen in de overlevering van de Arabische filosoof Al-Farabi, noemt drie vormen van moed: moed in de fysieke vorm, moed om tegen onrechtvaardige wetten en leiderschap in te gaan, en moed in de intellectuele vorm om ook eigen opvattingen kritisch te beschouwen in het streven naar waarheid.⁴

Voor Maimonides is de bijbel een gids voor de fysieke, morele en intellectuele moed. Moed is daarbij echter niet de 'innerlijke' deugd van de vrij over zichzelf beslissende mens, maar gevolg en uiting van de 'vrees, ontzag voor God'. Die vorm van 'moed' vindt Maimonides in het bijzonder terug bij de profeten: "Hun moed was zo groot dat bijvoorbeeld Mozes, met slechts een staf in zijn hand, het aandurfde een grote koning toe te spreken in zijn verlangen een volk uit zijn dienst te bevrijden. Hij was niet bang of doodsbang, want hem was verteld: "Ik zal bij u zijn" (Exod. 3.12). De profeten hebben niet allemaal dezelfde mate van moed, maar geen van hen is er helemaal zonder geweest. Zo wordt over Jeremia verteld: "Wees niet bang voor hen", enz. (Jer. 1.8), en de profeet Ezechiël wordt aldus aangespoord: "Vrees hen of hun woord niet" (Ezech. 2.6). Op dezelfde manier ontdek je dat alle profeten grote moed bezaten".⁵

Vertellen over moed

Er zijn veel verhalen in de Tenach die vertellen over moedige mensen. De voorbeelden liggen voor het oprapen. David tegen Goliath, Jozef in Egypte, de vroedvrouwen tegen de Farao

en nog vele andere verhalen. Maar het woord moed wordt daar niet gebruikt. Wel wordt gezegd zoals bij de vroedvrouwen: 'want de vroedvrouwen vreesden God' (Ex. 1.21). Sterk zijn, opstaan tegen de macht, wordt gezien als een resultaat van het 'vreesen', het ontzag hebben voor God.

Moed definiëren

In de latere uitleg op de Schrift wordt toch nog geprobeerd een definitie voor sterkte, kracht, moed te geven. Ben Zoma, een rabbijn uit de eerste eeuw, zegt: "Wie is sterk (een held)? Die zijn neiging onderdrukt, zoals er gezegd wordt (Spr. 16.32 SV): De lankmoedige is beter dan de sterke; en die heerst over zijn geest, dan die een stad inneemt."⁶

Je zou hier bijna een uitspraak van de stoïcijnen in kunnen horen.⁷ Men zegt ook dat Ben Zoma door de Griekse filosofie beïnvloed was. Maar de uitleg die men later aan deze uitspraak van hem geeft, gaat een andere richting uit: dat commentaar zegt: "wie is de sterkste onder de sterken? die zijn passies onderdrukt, zoals geschreven staat, hij die langzaam woedend wordt, is beter dan de machtigen; en wie zijn geest regeert, dan wie een stad inneemt. Anderen zeggen: [Wie is machtig?] Die een vijand in zijn vriend verandert."⁸

Sterk zijn wordt bepaald door het leren en doen van de Thora. Daardoor kan men sterk, moedig zijn omdat Hij (God) het hart krachtig doet zijn, of zoals sommige vertalingen zeggen: wees sterk en Hij zal je kracht geven! (Psalm 27.14).

Voor een doopsgezind blad: wie is een held, sterk, moedig? Die een vijand in een vriend verandert ... wat een moed!

1) Trommius: *Nederlandsche Concordantie des Bijbels*, Amsterdam 1856.

2) Zoeken in verschillende bijbelvertalingen - Bijbel online.

3) Zie: Yeshayahu Leibowitz: *Heroism*. (de vertaling van het woord dat nu in het Hebreeuws ook het meest gangbare woord voor moed is). In: A. Cohen and P. Mendes-Flohr (ed.), *Contemporary Jewish Religious Thought*. New York, 1988. pp.363-370.

4) Alexander Green: *Maimonides on Courage*. JSQ vol. 22 (2015)2, p.162-183.

5) Maimonides: *Guide for the Perplexed* 2.38.

6) Pirke Awoth 4.1.

7) Cicero: *Wie is vrij: die zijn lusten onderdrukt*; Horatius: *wie is vrij: de wijze die zichzelf beheerst*.

8) Pirke Awoth: Rabbi Nathan 23.

"Wil je je gedachten laten gaan over Fortitudo, of-te-wel 'moed', 'standvastigheid', een der vier kardinale deugden?" vroeg de redactie mij. Graag. Hoe is dat bij Jezus, bij mijzelf? Misschien dat de eerste en laatste stappen voor Jezus de meeste moed vergden? Misschien dat het vanaf zijn twaalfde in hem schuurde: opleiding, beroep, maatschappelijke verwachtingen enerzijds en je bewust worden van je roeping die zo uniek en ongewis is? Want pas rond zijn dertigste begon hij met zijn publieke optreden. Bij mij begon het rond mijn 17de te schuren en pas met 21 durfde ik het gebaande pad te verlaten.

Fortitudo

Door Frits ter Kuile

Jezus had vast van jongs af aan met het leven onder Romeinse bezetting geëxperimenteerd. Als de bezetter het vroeg, dan moest je een mijl zijn ransel of buit of wat dan ook voor hem dragen. Jezus ontdekte dat als hij dan een extra mijl ging, er 'iets' van ontwapening, van menselijkheid en broederschap kon ontstaan tussen hem en de arme drommel die vaak onder dwang gerekruteerd was. Er was vast moed nodig om zijn angst te overwinnen voor heuler uitgemaakt te worden en om zijn tijd en lotgenoten en ons nu de opdracht te geven, onze vijanden lief te hebben.

Jezus schuurt met ons instinct, met conventie, met de machten en krachten in de samenleving. Hij wist dat de priesters, schriftgeleerden en farizeeërs in Jeruzalem hem daarom wilden doden en week lange tijd uit.

Hoewel de Eeuwige al bij monde van Jesaja had gezegd geen offers te willen maar barmhartige gerechtigheid in onze handel en wandel, was er toch een enorme offercultus in de tempel. Je mocht niet je eigen tortel of lam meebrengen, nee, die moest je tegen monopolieprijzen in de voorhof van de tempel kopen. En als je van verre kwam, moest je daar je geld wisselen. Big business. Deze corruptie van het spirituele hart van zijn volk zat Jezus zo dwars, dat hij besloot om met een directe actie alle commercie uit de voorhof van de tempel te rausjen. En om daarna niet weer naar de buitengebieden te ontwijken. *Hit & stay*.

Hij voorvoelde die nacht in de olijfhof dat ze hem zouden arresteren, martelen

en vermoorden. Hij zweette bloed van angst. Er is standvastigheid nodig om dan niet weg te glijpen, niet toe te geven aan een gedachte als "Ach, laat ik goed nieuws gaan verkondigen in Klein Azië of Griekenland, wegwezen hier."

Hit en stay lijkt op gespannen voet te staan met prudentia en temperantia. En omdat de commercie na de executie van Jezus waarschijnlijk weer welig tierde in de voorhof, zou je deze vorm van fortitudo zelfs Don Quichotachtig kunnen noemen. Wat heeft het voor zin?

Toch is dit wat Jezus ons voorleeft.

Zo zie ik dat wij nu van de hele aarde een rovershol hebben gemaakt. Wat staat mij als volgeling van Jezus te doen? Ik leerde dat in Colombia boerenfamilies van hun land worden beroofd en bossen en rivieren verdwijnen om kolen te winnen die in de havens van Amsterdam en Rotterdam worden overgeslagen op treinen die naar ovens in Duitsland rijden om een levensstijl mogelijk te maken die onhoudbaar is. Toen een Noëlhuisgenote als een brandende fakkel uit haar kamer stapte en vertelde dat ze steentje voor steentje het stukje kolenspoor onschadelijk ging maken dat de kolenoverslag in de haven verbindt met het algemene spoornet, vond ik het heel eng. Bij het middaggebed bidden wij onder andere '*Passion of Christ, strengthen me*'. Wat is een steentje uit een kolenspoor in een democratische rechtsstaat, vergeleken met de tempelreiniging onder een theocratie die heult met de Romeinse macht? Zo besloot ik om met angst en beven een steentje bij te dragen. Pas toen we bedachten om

Broken-rifle-Jesus

burgemeester Halsema uit te nodigen om het monument voor het kolentijdperk dat we met de steentjes wilden bouwen, feestelijk te openen, verminderde de angst om te worden verpletterd. Om Jezus à la steentjevoorsteentje.nl na te volgen, blijft spannend, maar is net als bij al mijn navolging, slechts een fractie van de radicaliteit die Jezus voorleefde.

Dezelfde Noëlhuisgenote opende een exorcisme bij het ministerie van oorlog tijdens de NAVO-top vorig jaar aldus "In naam van de Gekruisigde, die door het rijk werd vermoord, maar niet overwonnen ..." Niks Don Quichot! Jezus' fortitudo op alle gebieden van ons leven (hij had geen cent, geen steen om z'n hoofd op te rusten, was ongehuwd, ...) is '*next level*'. Enerzijds denk ik dat de fortitudo die Jezus ons voorleeft, velen inspireert om in het klein en soms in het groot standvastig te zijn. Anderzijds denk ik dat u en ik, dat de hele Christenheid zich veel diepgaander zou mogen bezinnen op de directe actie van Jezus. Bezinning die hopelijk leidt tot navolging. Fortitudo!

In mijn Mems album zit een foto van een man in soldatenuniform. Hij heeft donker achterovergekamd haar. Het rechterdeel van de foto is ervan afgeknipt. De man heet Frank B. Richard. Voor zijn vrienden Richie.

Richie

Door Marit van der Meulen

Filosofen houden zich bezig met de vraag naar het wezen van het bestaan, het zijn, de ontologie. Is het bestaan de altijd veranderende wereld om ons heen? Of is het zijn dat wat we denken? Of is het bestaan, God? De vraag naar de ontologie heet 'eerste filosofie'. Voor Aristoteles is de natuur, de fysica, de kern van het bestaan, het zijn. Zijn eerste boek behandelt de essentie van het zijn. De meeste filosofen denken ook na over wat goed is en wat niet, over ethiek. Aristoteles schrijft daarover nà zijn gedachten over de natuur. Na – in het Grieks meta – na de natuur, de metafysica.

Ethiek is secundair, het hoort bij de metafysica. Na de oorlog draait de Joodse filosoof Levinas de volgorde om. Hij zegt 'ethiek, metafysica is eerste filosofie.' Het zijn, het bestaan zelf is ethiek. Het is verantwoordelijkheid. Verantwoordelijkheid voor het gelaat van de Ander. Oneindige verantwoordelijkheid. In die verantwoordelijkheid vind je het zijn.

Ik kijk naar de foto van Richie. En ik denk aan een verhaal van mijn Mem. Over mij. "Jij lachte voor het eerst op 4 mei 1956. Vlak voor acht uur. Ik legde je in je wieg en trok het dekentje over je heen. En toen lachte je." Buiten luidden klokken. Ik kijk nu naar de foto. Ik keek toen, zeventig jaar geleden naar mijn Mem. Het bestaan zelf, het zijn is verantwoordelijkheid voor het gelaat van de Ander. Ik ben zes weken oud en ik zie dat Mems gezicht anders is dan anders. Op 4 mei denkt Mem aan de oorlog. Ik kan zien hoe zij teruglacht. Ik neem de verantwoordelijkheid. Ik lach de oorlog op 4 mei 1956 voor haar weg. Door naar haar te lachen. Ze is er, want ik zie haar.

Mijn moeder denkt op 4 mei aan Richie. Ze is in haar ouderlijk huis in Groningen. Het is zondag 15 april 1945. Vrijdagavond 13 april is een granaat ontploft aan het begin van de straat. Niemand mag naar buiten. Iedereen wacht. De Canadezen zullen komen. Mijn Pake is niet naar de kerk geweest. Mijn ooms zitten boven ondergedoken. Mijn tante mag niet op de piano spelen. Ze staan op het platje en wachten. Mijn Mem en mijn tante. Opeens ligt dwars over het Reitdiep een boot.

Na vijf jaar zijn ze er. De Canadezen. De moedige Canadezen. Ze springen een voor een van de oever op de boot, aan de andere kant springen ze eraf. Na vijf jaar angst en zorgen, zijn ze – zomaar opeens binnen een enkele minuut – in de straat, in het huis van mijn Pake en mijn Beppe. De Canadees krijgt de makkelijke stoel. Meteen. Hij geeft sigaretten. Niemand rookt. En chocola. Niemand spreekt goed Engels, ze luisteren. Ze kijken naar zijn gezicht. De Canadees. Eindelijk. Chocola in hun mond, 'Volunteer' 'Yes' 'But after a fortnight I was sorry.' Mijn Pake, mijn Beppe, mijn Mem, mijn tante. Mijn twee ooms – op de bovenverdieping ondergedoken – komen beneden. Mag niet. Mevrouw Blazer, de buurvrouw stapt binnen, met haar kinderen Eusje en Simon. Frank B. Richards is gearriveerd. Hij zit midden in de kamer. 'Call me Richie,' zegt hij. Hij komt een nacht logeren. Hij zal slapen in het bed van mijn moeder en mijn tante. 'O what a soft bed' zal hij zeggen. Hij heeft een foto bij zich waar hij met zijn zuster op staat. Hij vraagt een schaar en knipt de zuster eraf. Hij geeft zijn foto aan mijn Mem. Tien mensen staan op 15 april 1945 om Frank B. Richard.

Foto van een man in soldatenuniform in mijn Mems album.

Ik besta nog niet. Toch ben ik erbij. In die makkelijke stoel. Vanaf het Reitdiep opeens in de kamer van Pake en Beppe. Mijn Mem, mijn tante, mijn ooms, de burens. Zijn moed. Zijn 'sorry after a fortnight.' Ze willen hem iets lekkers geven, maar ze hebben niets. Ze lachen. Ze geven hun bed. Hun armen. Alles. Slapen op de grond. Ze kijken naar zijn gelaat. Ik kan zien hoe het eruit ziet. Ik voel de verlegenheid. En de uitzinnige blijheid. En ik zie Richie.

Moed. Richie heeft zich gemeld als volunteer. Om aan de andere kant van de wereld een meisje en negen mensen om haar heen te bevrijden. Richie moet doorvechten tot aan Delfzijl. Ik kan zien hoe in dat huis alleen Richie sliep, die nacht. Hij laat een adres, een doorgeknipte foto en een heel verliefd meisje van zeventien jaar achter. Op 17 april 1945 vertrekt hij naar Delfzijl. Een jongen uit Canada.

Levinas fluistert in mijn oor: 'Zie je. Er waren veel soldaten. Maar Richie is de enige. Je kunt hem toch zien? Het bestaan is kijken naar de ander. En verantwoordelijkheid nemen.'

Verantwoordelijkheid nemen? Hoe dan? En oneindig? 'Ja oneindig,' zegt Levinas. Ik zie mijn Mem, al die jaren op 4 mei. 'Nu stil Marit. Het is acht uur.' Ze schuift wat dichters naar de televisie.' Ik mag ook niet door de taptoe heen praten.

'Heeft Richie het overleefd? Is hij veilig terug in Canada gekomen?' Mijn Mem heeft vaak geprobeerd Richies lot te achterhalen. Verantwoordelijkheid is oneindig. Als ze in de tachtig is, stuur ik een mail naar een Canadese veteraneninstelling. Met de foto. 'This is my dad', schrijft Lisa twee dagen later. Hij was de liefste vader van de wereld. En hij dronk. 'Due to the war?' durf ik te vragen. 'Ja.' Ze denkt het wel. Hij verwekte veel kinderen en kon bij geen enkele vrouw blijven. Lisa troostte hem met haar lach. Dad is overleden in de tachtiger jaren. 'I have always told you so' zou Dad gezegd hebben. 'I have been there. They remember me.' Zo laat Lisa hem bestaan.

Als mijn moeder dood is, schrijft Lisa dat Dad en Mem daarboven praten. 'Maybe about the war, maybe about something else. Still waiting for your Dad.'

Levinas fluistert: 'Zie je ze? Ze bestaan.' Dat is de eerste filosofie. Blijf kijken. Altijd. Naar het gezicht van de ander. Dan zie je moed, die begon als avontuur en eindigde in verdriet en troost door het gelaat van een meisje dat er ook niet bij was.

Of ik werkelijk in God geloof, is tot op de dag van vandaag nog steeds onderwerp van, laat ik het maar eens deftig uitdrukken, intrapersoonlijke deliberatie. Ik weet het domweg niet en ik sluit niet uit dat ik het nooit zal weten en dat ik me dus ook nooit een gelovig mens zal kunnen noemen.

De moed om te geloven

Door Peter ter Veer

Maar heel langzaam begint er wel een vaag, misschien wel cruciaal besef door te dringen dat geloof ook wel eens met moed zou kunnen samenhangen, thema van dit idA-nummer. En dan bedoel ik niet de 'kleine moed' die bijvoorbeeld nodig is om ten opzichte van niet-gelovigen uit de kast te komen als kerkganger en weerwoord te bieden op opmerkingen als: 'Hoe kun je als weldenkend mens nu geloven na Verlichting en Nietzsche'? Meer bepaald bedoel ik de 'grote moed' die, zo voel ik, ergens samenhangt met overgave, vertrouwen zonder alles te begrijpen, de vaststelling en overtuiging dat een mens alleen zichzelf niet kan dragen.

Jazeker zijn er momenten dat ik het bijna geloof, dat er ongekend en ongezien toch een Grote Beweging in het spel is die denkkelijk achter de wonderbaarlijk ingenieuze natuur schuilgaat, die zorgt voor de trillingen in je borst of het geprik achter je ogen bij het horen van een mooi muziekstuk of het zien van een geïnspireerd kunstwerk of die zich openbaart in een gesprek met een ander waarin je je volledig gehoord, gezien en begrepen voelt. Zijn dat de geruisloze aanwijzingen dat die God er ook daadwerkelijk is? Maar dan toch: even zo vaak vraag ik me af of ik mijzelf daarmee niet iets voorhoud.

Misschien is het wel zo dat moed juist níet de afwezigheid van twijfel is. Misschien geeft de moed je juist in door te gaan als die twijfel zich aandient, is moed niet het ontbreken van angst, maar geeft die je in je niet door die angst te laten regeren. Gaat het er vooral om de moed op te brengen om vertrouwen te hebben zonder alles te begrijpen, te erkennen dat de werkelijkheid groter is dan wat je kunt meten of bewijzen. Dat liefde meer is dan een chemische reactie, dat hoop meer is dan een psychologisch mechanisme.

Lees verder op pagina 6

Onlangs refereerde Henk Leegte in onze bijbelgroep aan Psalm 139. Thuisgekomen las ik hem en raakte er, mede door de dichterlijke kracht, door ontroerd. Het gaat over een God die mij doorgrondt en kent. Sterker nog: die mij kent nog voor ik Hem ken. Die de woorden kent die ik nog niet heb uitgesproken. Die mijn rusteloosheid en verlangens kent, mijn twijfels en ongeloof, mijn zoeken en mijn ontwijken. Een God die nooit wijkt, wat wel een onmiskenbaar teken van verregaande hardnekkigheid mag heten. Hij zegt eigenlijk: waar je ook bent of waar je ook gaat, Ik laat je niet los. Is het eigenlijk niet precies waarop je hoopt bij je allerbeste vriend?

Misschien begint geloven niet met mijn zoektocht naar die God, maar met de plotselinge ontdekking en constatering dat Hij mij allang gezocht en gevonden heeft en mij als geen ander kent. Een licht onrustbarende gedachte ook, want gekend worden betekent ook dat er niets verborgen blijft, dat niet alleen mijn mooie kanten zichtbaar zijn, maar ook mijn mislukkingen, schaamte en al die gedachten die ik liever voor mijzelf houd. En is geloven dan niet het 'domweg' moedig toestaan dat ik, ondanks mijn gebreken, al vóór mijn begin liefdevol gekend wordt? Het besef toestaan dat die God niet veroordeelt, maar liefdevol naast mij staat en dat Hij niet afhaakt wanneer mijn zwakheid en onvermogen zichtbaar worden? Misschien is dat uiteindelijk de diepste vorm van moed: niet dat alle duisternis verdwijnt, maar

dat ik midden in die duisternis blijf zeggen: ik begrijp U niet altijd, maar ik vertrouw erop dat U mij kent en draagt. En dat nog vóór ik naar U zocht, Uw hand al op mij rustte. En is geloven dan niet 'eenvoudigweg' de moed hebben om je gevonden te weten, te accepteren dat Zijn hand op je rust en je over te geven aan het gevoel van geruststelling die dat biedt? Het 'beeld' van God zoals dit in Psalm 139 geschetst wordt, vind ik buitengewoon troostrijk. Het resoneerde nogal, zal ik maar zeggen. Het is eenzelfde troost die uitgaat van de woorden die mijn grootmoeder wel citeerde, dat ieders naam gegrift is in de palm van Zijn hand. En waar al dit moois en troostrijks uiteindelijk voor mij persoonlijk toe zal leiden ... God mag het weten.

Ik wil besluiten met het aangrijpende gedicht *Dagsluiting* van Gerard Reve. Waarom precies weet ik niet, maar ergens heb ik het gevoel dat het te maken heeft met dat wat ik hierboven schreef. Dat juist Reves 'vermenselijkte' God, die eenzaam is als de mens en die evenzeer wanhoopt en zoekt, mij de mogelijkheid en ruimte biedt nader tot Hem te komen. Misschien, ergens, ooit.

*Eigenlijk geloof ik niets,
en twijfel ik aan alles, zelfs aan U.
Maar soms, wanneer ik denk dat Gij waarachtig leeft,
dan denk ik, dat Gij Liefde zijt, en eenzaam,
en dat, in dezelfde wanhoop, Gij mij zoekt zoals ik U.*

Wolf

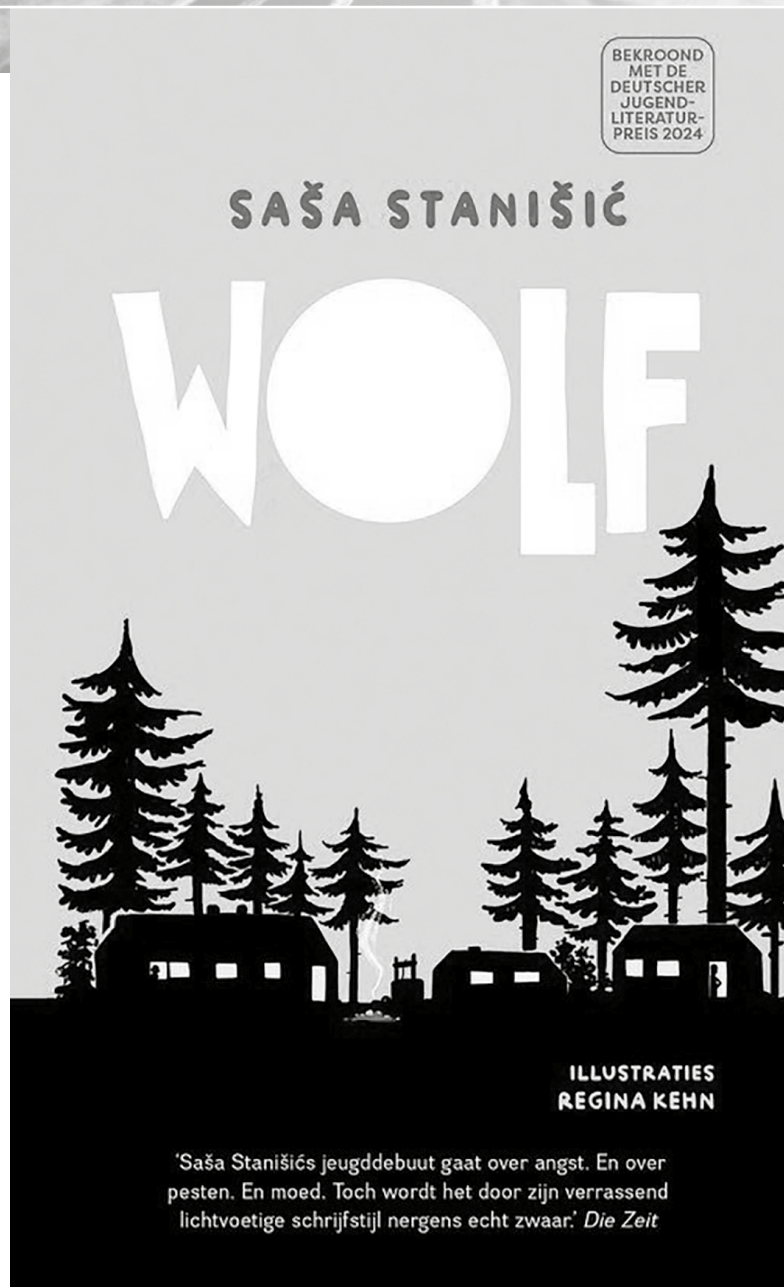
Door Albertine Wendte-Voncken

Toen ik tiener was werd er in het uitgaansgebied om de hoek van de Singelkerk een jongeman doodgeschoot, omdat hij er wat van had gezegd toen hij zag dat er iemand anders belaagd werd, "Kappen nou!" Hij moest zijn moed met de dood bekopen. Ik vroeg me af wat ik gedaan zou hebben als ik het was geweest. Zou ik de scherpste hebben gehad om te zien wat er zich afspeelde? Soms zie je het pas als je het doorhebt. En zou ik dan de moed hebben gehad om er iets van te zeggen? Overall in de stad lagen tegels met lieveheersbeestjes en hadden mensen het over zinloos geweld – alsof geweld ooit zinvol kan zijn – maar dat dit écht zinloos was, was inderdaad duidelijk.

Geen geweld, maar zinloos gepest gebeurt in het boek van Saša Stanišić veel onderhuidser. Het verhaal gaat over twee buitenbeentjes, die op zomerkamp gaan en bij elkaar in de blokhut terecht-komen. Kemi, de verteller, heeft er geen zin in, maar moet gaan, omdat zijn moeder moet werken. Kemi beschrijft hoe hij ziet hoe Jurg gepest wordt en deelt zijn gedachten erover. Hij weet niet goed wat hij moet doen, want zijn positie in de groep is er ook een van buitenbeentje en "Zonder Jurg was ik waarschijnlijk het slachtoffer geweest."

In de nacht komt er een wolf langs in de hut waar Jurg en Kemi samen in slapen, een zwarte wolf met gele ogen die oplichten in het donker. Het lijkt een droom, maar ook Jurg blijkt de wolf te zien, zo wordt later duidelijk. Zo loopt wel vaker het verhaal over van werkelijkheid naar droom. Ook de interne monoloog van Kemi wordt op sommige momenten uitgebreid beschreven.

Het was het eerste jeugdboek van Saša Stanišić, nadat hij een aantal boeken voor volwassenen had geschreven. Ik had verwacht dat het naar een hoogtepunt zou werken, een

gebeurtenis die alles zou definiëren en verklaren en waar Kemi de moed zou hebben om iets te doen en dan alles goed kwam. De zinsbouw en denkpatronen zijn heel invoelbaar bij een vroege tiener en dat maakt het boek heel luchtig.

Ik was aanvankelijk wat geïrriteerd over de vlakke opbouw, maar na afloop bedacht ik me dat dit veel realistischer is. Zo gaat het in het echte leven. Pesten gebeurt vaak in het klein, waar je het niet kan zien of kan horen en ook opkomen tegen pesters gebeurt vaak in het klein. Het zit dan in kleine dingen, een klein gebaar of een kleine opmerking, want na grote interventies gaat het pesten vaak op een andere

plek weer door. En juist die kleine dingen zorgen ervoor dat het pesten stopt of maken het weer beter te verdragen voor de gepeste. Na het sluiten van het boek bleef ik er lang over nadenken. Daardoor bleef het boek veel langer hangen dan als het tot een voorspelbare apotheose had geleid.

De illustraties van Regina Kehn zijn in de kleuren van de wolf, het zwart en geel, gestileerd, vaak ondersteunend, soms aanvullend en soms ook grappig. Het leest makkelijk en een kind van tien zou het goed kunnen lezen, maar hoewel het een lichtvoetig boek is, het kind moet wel tegen de onderhuidse spanning kunnen die om het pesten hangt.

In de Bijbel wemelt het van de moedige types. Zo riskeert Esther haar leven om haar volk te redden (Ester, 4-9), neemt David het op tegen de reus Goliath (1 Samuël 17) en gaat Mozes in tegen de farao (Exodus, 7-13). Samson vecht met een leeuw (Richteren, 14), teken van de overwinning van de goddelijke kracht op het kwaad, terwijl zijn vrijwillige dood bij de verwoesting van de tempel van Dagon (Richteren, 16) wordt geïnterpreteerd als een daad van ultieme moed en zelfopoffering. In al deze figuren, en meer, openbaart zich Fortitudo: de deugd die de mens in staat stelt standvastig te blijven in de strijd voor het goede, zelfs wanneer dit persoonlijk lijden of de dood met zich meebrengt.

Fortitudo in de kunstgeschiedenis

Door Peter ter Veer

Fortitudo behoort samen met de eerder in idA beschreven deugden Prudentia (voorzichtigheid), Iustitia (rechtvaardigheid) en Temperantia (gematigdheid) tot de vier kardinale deugden. Haar oorsprong ligt in de klassieke filosofie, waar Plato en Aristoteles moed beschouwden als een fundamentele eigenschap van de deugdzame mens. Binnen de christelijke traditie kreeg Fortitudo een nieuwe betekenis en kwam de nadruk niet zozeer te liggen op fysieke moed, maar vooral op geestelijke kracht, volharding in het geloof en de bereidheid om lijden te verdragen ter wille van het goede. In de kunstgeschiedenis ontwikkelde Fortitudo zich tot een herkenbare allegorische figuur waarvan de iconografie door de eeuwen heen veranderde, terwijl haar morele betekenis behouden bleef.

In de Romeinse oudheid werd Fortitudo vaak voorgesteld als een krachtige vrouwelijke figuur in militaire uitrusting met helm, schild of lans. Deze voorstelling sloot aan bij de Romeinse deugd Virtus, die fysieke moed, eer, militaire bekwaamheid en dapperheid op het slagveld verenigde. Vanaf de vroege middeleeuwen komen we Fortitudo tegen in christelijke handschriften, beeldhouwwerk en kerkdecoraties. De deugd kreeg daar een meer spirituele dimensie: zij symboliseerde de innerlijke kracht om verleidingen, vervolging en zonde te weerstaan. Kunstenaars baseerden zich daarbij vaak op de geschriften van kerkvaders en –leraren zoals Ambrosius (ca. 340–397) en Thomas van Aquino (1225–1274), die Fortitudo omschreven als de deugd die de mens in staat stelt het goede na te streven ondanks gevaar of lijden. Fortitudo werd zo niet uitsluitend verbonden met heldendom,

maar veeleer met geduld, volharding en martelaarschap. Zo gaat het bij Ambrosius in het geval van Fortitudo niet primair om militaire glorie of fysieke kracht, maar veeleer om geestelijke kracht. Hij richt zich op Oudtestamentische figuren als Samson, David en Judith als ultieme voorbeelden van dapperheid, meer dan op Romeinse generaals. Ware moed toont zich volgens hem in de overwinning op de eigen hartstochten, hebzucht en de angst voor de dood tijdens vervolging.

In de gotiek en vooral tijdens de renaissance kreeg de Fortitudo een gestandaardiseerde iconografie. Een veelvoorkomend attribuut is de zuil (denk aan Samson), die verwijst naar stabiliteit, dragend vermogen en onwrikbaarheid. Soms houdt Fortitudo een gebroken zuil vast, waarmee wordt benadrukt dat ware kracht juist zichtbaar wordt onder beproeving. Een tweede belangrijk attribuut is de leeuw, symbool van onverschrokkenheid, moed en kracht, veelal rustend aan haar voeten. Daarnaast verschijnt zij geregeld met een knots of de huid van de Nemeïsche leeuw, een directe verwijzing naar Hercules. Deze klassieke held gold sinds de oudheid als het voorbeeld van uitzonderlijke moed. Maar ook draagt zij wel een harnas en wapens, vertrapt zij de gepersonifieerde Onstandvastigheid (Inconstantia) of Angst/Lafheid (Formido) onder haar voeten of wordt zij afgebeeld met een (kasteel)toeren in haar hand of achter zich, symbool voor een onneembare veilige vesting tegen het kwaad (God is mijn burcht). Tot slot zie we ook wel een aambeeld als attribuut, symbool voor de menselijke ziel die standhoudt onder de zwaarste slagen van het lot.

Tijdens de Italiaanse renaissance kreeg Fortitudo een prominente plaats binnen de decoratie van stadhuisen, paleizen en kerken. Kunstenaars als Sandro Botticelli en later Rafaël namen de kardinale deugden op in uitgebreide iconografische programma's waarin menselijke en goddelijke wijsheid met elkaar werden verbonden. Fortitudo werd daarbij niet afgebeeld als een strijdlustige krijger, maar als een waardige vrouw die rust, beheersing en innerlijke zekerheid uitstraalt. Haar kracht ligt niet in geweld, maar in zelfbeheersing en morele vastberadenheid. Ook in de barok bleef Fortitudo een geliefd onderwerp. De allegorische figuren kenmerkten zich door krachtige lichaamsbewegingen, rijke gewaden en een theatrale expressie.

Fortitudo, Hans Sebald Beham (1500-1550), 1539, Amsterdam, Rijksmuseum

*Fortitudo, Sandro Botticelli (±1445-1510),
vóór 1472, Florence, Uffizi.*

In deze periode werd de deugd bovendien verbonden met vorstelijke macht: een rechtvaardige heerser moest beschikken over de moed om moeilijke beslissingen te nemen en het algemeen belang boven persoonlijke belangen te stellen.

Buiten Italië kreeg Fortitudo eveneens een belangrijke plaats. In de Nederlanden verschijnt zij onder meer op gevels van stadhuisen, grafmonumenten en prenten-series over de kardinale deugden. Humanistische geleerden zagen de vier deugden als fundamenteën van goed bestuur en burgerlijke moraal. Daardoor werd Fortitudo niet alleen een religieus, maar ook een politiek en maatschappelijk ideaal. De allegorie herinnerde bestuurders eraan dat ware moed niet bestaat uit agressie, maar uit standvastigheid, rechtvaardigheid en verantwoordelijkheid.

Lied van de maand

Moed – Psalm 27.14

Statenvertaling: *Wacht op den HEERE, wees sterk, en Hij zal uw hart versterken, ja wacht op den HEERE.*

NBV: *Wacht op de HEER, wees dapper en vastberaden, ja wacht op de HEER.*

Bijbel in gewone taal: *Iedereen moet op de Heer vertrouwen. Wees daarom sterk en houd moed. Vertrouw op de Heer.*

Psalmen en gezangen voor de eredienst (1938) Ps. 27.7

*Zo ik niet had geloofd dat in dit leven
Mijn ziel Gods gunst en hulp genieten zou
Mij God, waar was mijn hoop, mijn moed, gebleven?
Ik zou vergaan in al mijn smart en rouw.
Wacht op den Heer, godvruchte schaar, houd moed!
Hij is getrouw, de bron van alle goed.
Zo daalt zijn kracht op u in zwakheid neer.
Wacht dan, ja wacht, verlaat u op den Heer!*

Liedboek (2013) Ps. 27 vs. 7: berijming Muus Jacobse:

*O als ik niet met opgeheven hoofde
zijn heil van dag tot dag verwachten mocht!
O als ik van zijn goedheid niet geloofde
dat Hij te vinden is voor die Hem zocht!
Wees dapper, hart, houd altijd goede moed!
Hij is getrouw. De bron van alle goed!
Wacht op de Heer, die u in zwakheid schraagt,
Wacht op de Heer en houd u onversaagd.*

Vgl. Ps. 31.25 resp. Psalm 31 vs.12b.

Psalm 27, in de berijming van Jacobse, is opgenomen in Proefbundel ten dienste van de Doopsgezinde Broederschap; een selectie psalmen en enkele liederen, uitgegeven door de ADS in 1963.

Liedboek, p. 1472. Een gedicht;

Moed door Anton Ent

*U bent mijn schuilplaats zing ik en ik schuil.
Toverkunst van de illusie, muziek
genade van het woord. Maar de moed
om níet te schuilen, op te staan en tegen
de wind in over de zandvlakte
richting einder te gaan, waarom daagt
die mij uit en plaagt mij het verwijt
een lafaard te zijn als ik mij berg
in de schoot van uw woord?*

In het Liedboek staat na Psalm 27 nog een gedicht van A. Ent, waar vooral angst uit spreekt. De liederen die volgen, 27a en 27b leggen de nadruk op de Heer als schuilplaats.

Uit de eigen kwellende gedachten bevrijd

Door Karen Lammers

Recent las ik het boek, 'De Keuze; leven in vrijheid' van Edith Eva Eger, die begin dit jaar op 98-jarige leeftijd overleed. Het is een moedig boek en het is een mooi boek, omdat zij niet alleen een indringend document over haar eigen overleving in Auschwitz schrijft, maar ook over haar jarenlange en moeizame zoektocht naar innerlijke vrijheid. Zij gaat op latere leeftijd alsnog studeren en wordt klinisch psychologe. In haar werk helpt zij anderen op weg om vrijheid te vinden en een ieder die op haar pad komt helpt ook haar steeds weer verder met haar eigen zoektocht. Het is haar overtuiging dat mensen niet zomaar op haar pad komen. Voorbeelden hiervan zijn verweven in het boek.

Met de zoektocht naar vrijheid bedoelt zij de genezing die gevonden kan worden door moed te verzamelen om zich uit de eigen gedachten te bevrijden, om 'de gevangenis steen voor steen af te breken'. Want lijden is universeel en je kunt slachtoffer van iets worden. Dat is iets anders dan slachtofferschap. Dat laatste, zegt ze, is optioneel. Je hebt de omstandigheden waar je in wordt geplaatst niet voor het zeggen, maar je hebt altijd de keuze hoe je reageert op die omstandigheden. Je kunt niet veranderen wat er is gebeurd, maar je kunt ervoor kiezen hoe je nu leeft. Tijdens de deportatie geeft haar moeder een levenswijsheid mee: "We weten niet

waar we naar toe gaan. We weten niet wat er gaat gebeuren. Maar onthoud dat niemand dat wat je in je eigen gedachten hebt van je af kan pakken." Die woorden geven haar kracht om de verschrikkingen in Auschwitz te doorstaan. Na de oorlog, de gruwelen ternauwernood overleefd hebbend, gaat het leven verder en wordt alle leed diep weggestopt. Die vrijplaats van haar gedachten waar ze kon verwijlen, geeft nu geen kracht meer. Met de erkenning dat haar paniekaanvallen niet alleen worden uitgelokt door triggers, maar ook uiting zijn van de herinneringen en angsten uit haar leven, begint een proces door het leed onder ogen te zien en te leren en ermee in het reine komen.

Haar uiteindelijke krachtmeting komt wanneer zij uitgenodigd wordt om te spreken voor legerpredikanten van het Amerikaanse leger, die gestationeerd zijn in Duitsland tijdens de Koude Oorlog. Over hoop houden als alles je ontnomen wordt, uitgehongerd bent of voor dood wordt achtergelaten. De gebeurtenis zal plaatsvinden in Berchtesgaden. De uitnodiging maakt zoveel angst in haar los, dat ze aanvankelijk niet op de uitnodiging wil ingaan. Maar als zij beseft dat zij daarmee het deel van haarzelf dat bang is eigenlijk in ballingschap doet en dat er misschien nog iets te leren valt, bundelt zij alle moed samen en neemt zij de uitnodiging

aan. Meermalen heeft ze de neiging de reis te onderbreken en terug te keren op haar schreden. Uiteindelijk vindt zij juist op die plek een inzicht dat haar verder helpt. Daar zet ze haar intuïtieve tentakels uit om te voelen of er nog iets van zijn haat aanwezig is of ze zijn aanwezigheid nog kan voelen. Ze schrijft het als volgt: "ik verleg mijn aandacht naar mijn maag, om te zien of ik misselijk ben, en ik probeer te voelen of er rillingen langs mijn ruggengraat lopen. Ik luister of ik zijn stem hoor. Ik luister of ik de echo's hoor waarin zijn haat doorklinkt, die onophoudelijke roep van het kwaad." Hij is er niet. Zij is er. En dan: "Tussen de lagen van het vreselijke verdriet dat ik altijd bij me draag, schiet een ander gevoel omhoog. Het is het eerste smeltende gedruppel van sneeuw die lange tijd bevroren was. Kloppend stroomt het de berg af, het water spreekt, de kamers van mijn hart spreken." Er is het besef dat ze leeft, het heeft overleefd. Dan laat ze haar oude verdriet gaan.

Als laatste 'vuurproef' besluit zij terug te keren naar Auschwitz, als een rouwwrite. Daar laat zij de herinneringen komen, eert haar vergaste ouders. Daar is het dat ze beseft dat het innerlijke werk haar heeft bevrijd.

Smeltende ijspegel

Door AI gegenereerde tekst op basis van de steekwoorden Moed, Tenach en Rabbijnse commentaren, gevraagd door Douwe van der Sluis*

Een rabbijnse beschouwing

Moed in de Tenach

Moed is in de Tenach (Hebreeuwse Bijbel) geen abstract ideaal, maar een levende kracht die mensen in staat stelt om trouw te blijven aan hun roeping, zelfs onder druk of gevaar. Het Hebreeuwse woord voor moed, **'ometz lev** (אִמְץ לֵב), betekent letterlijk 'sterkte van hart' en verwijst niet alleen naar fysieke dapperheid, maar ook naar morele standvastigheid. In de rabbijnse traditie wordt moed vaak verbonden met vertrouwen in God (*bitachon*) en het vermogen om te handelen naar waarheid, zelfs wanneer de uitkomst onzeker is.

Moed in de verhalen van de Tenach

De Tenach staat vol met voorbeelden van moedige figuren. Denk aan Avraham, die zijn vertrouwde omgeving verliet om een onbekende weg te gaan (Genesis 12), of aan Moshe, die ondanks zijn eigen onzekerheden tegenover Farao stond (Exodus 3-4).

De profeet Jozua krijgt van God de opdracht: *'Wees sterk en moedig'* (Jozua 1:9). Rabbijn David Kimchi (Radak) legt uit dat deze oproep niet alleen militair bedoeld is, maar ook geestelijk: Jozua moest standvastig blijven in het naleven van de Tora, zelfs te midden van oorlog en politieke druk.

Rabbijnse perspectieven op moed

De rabbijnen benadrukken dat ware moed niet voortkomt uit roekeloosheid, maar uit morele helderheid. In *Pirkei Avot* 4:1 wordt gevraagd: *"Wie is een held? Degene die zijn neiging overwint."* Rabbijn Ovadia van Bartenura verduidelijkt dat innerlijke beheersing de basis is voor elke andere vorm van moed: zonder zelfbeheersing kan fysieke dapperheid omslaan in destructie.

Rabbijn Samson Raphael Hirsch schrijft dat moed in de Tenach altijd verbonden is met verantwoordelijkheid: *"De moedige mens in de Schrift is niet degene die gevaar zoekt, maar degene die gevaar trotseert om het juiste te doen."*

Moed als geloofsdaad

In de rabbijnse literatuur wordt moed vaak gezien als een uiting van vertrouwen in God. De Midrasj (Shemot Rabbah 23:2) vertelt dat Nachshon ben Aminadav de eerste was die de Rode Zee inliep voordat het water spleet. Zijn daad wordt geprezen als het toonbeeld van geloofsmoed: handelen op basis van Gods belofte, nog voordat er zichtbare zekerheid is.

Rabbijn Jonathan Sacks (z.l.) schreef: *"Moed is niet de afwezigheid van angst, maar de weigering om door angst verlamd te worden wanneer God ons roept tot actie."*

Moed in het dagelijks leven

De Tenach leert dat moed niet alleen nodig is in oorlog of crisis, maar ook in het alledaagse. Het verdedigen van gerechtigheid, het opkomen voor de kwetsbare, en het trouw blijven aan morele waarden vragen vaak meer moed dan fysieke strijd.

De Talmoed (Berachot 32b) zegt: *"Sterk als een luipaard, licht als een arend, snel als een hert en krachtig als een leeuw om de wil van je Vader in de hemel te doen."*

Hier wordt moed gekoppeld aan toewijding en discipline in het dienen van God.

Conclusie

Moed in de Tenach is geen momentopname, maar een levenshouding. Het is de bereidheid om te handelen naar waarheid, zelfs wanneer dat moeilijk of gevaarlijk is. De rabbijnen leren ons dat deze moed geworteld is in geloof, zelfbeheersing en verantwoordelijkheid.

Wie de verhalen van de Tenach leest, ontdekt dat moed niet alleen het domein is van koningen en profeten, maar ook van gewone mensen die, op beslissende momenten, kiezen voor het juiste pad.

*De redactie verneemt graag hoe u de AI-tekst waardeert. (MK)

Doopsgezind studeren?

Door Thijs van Hoogstraten

Wie de moed heeft gevonden om te gaan studeren, moet meestal een drempel over, mentaal en fysiek. Mentaal die van het zelfvertrouwen om zo'n studie aan te gaan. Fysiek de drempel van de gekozen universiteit of hogeschool.

Wie de moed vindt om theologie te gaan studeren – vanuit onze de doopsgezinde traditie – moet eigenlijk twee van die drempels over. De eerste is die van de mooie glazen deuren van de VU, de Vrije Universiteit, Boelelaan in Amsterdam-Buitenveldert. Met zijn 14 verdiepingen, koffieautomaten, collegezalen en -zaaltjes, bibliotheek, aula en zijn bijna 30.000 studenten. Waar de theologische faculteit nu is ondergebracht bij de Faculteit Sociale en Geesteswetenschappen en is omgedoopt tot 'School voor Religie en Theologie'. Met een breed aanbod in de Bachelor- (drie jaar) en Masterstudies (één of twee jaar).

De andere drempel vind je aan het Singel 454. Ja, inderdaad, dat is het pand naast onze eigen Singelkerk. Daar zetelt niet alleen het bestuur van de Broederschap (ADS), maar ook het Seminarium, ons eigen Doopsgezinde opleidingsinstituut. Gesticht in 1811 (samen met de ADS), met een veel eerdere geschiedenis. Met een rector en een curatorium, en vooral die mooie houten tafel waar vroegere proponenten hun naam in mochten kerven. Onder wie Anne Zernike, de eerste vrouwelijke predikant in Nederland, in het begin van de vorige eeuw. Een 'handtekening' die altijd wordt gezocht en aangewezen bij bezoek van buiten.

Dat Doopsgezind Seminarium telt nu drie hoogleraren: vredetheologie, doopsgezinde geschiedenis, vrijzinnigheid. Met verder nog enkele docenten, onder wie een docent bijbelse theologie. Het Seminarium verzorgt met hen een eigen doopsgezind aanbod in de theologische opleiding aan de

VU. Daarnaast is er een aanbod van open colleges en studieweekenden 'voor iedereen' en verder de zorg voor nascholing van predikanten, proponenten en pastoraal werkers. Zie de website!*

Wat zijn nu die vakken in een bachelor-theologiestudie aan VU? Onder meer: Hebreeuws, Grieks, filosofie, kerkgeschiedenis, bijbelse theologie, exegese, rabbinica. Maar ook internationale oecumene, praktische theologie, godsdienstwijsbegeerte. Daarnaast moet een 'minor' worden gekozen en een scriptie geschreven. Daarna kan een masterstudie van een of meerdere jaren volgen. Populair is dan de masterstudie *Spiritual care*, die ook openstaat voor studenten zonder de klassieke talen in hun eerdere pakket. Van hen wordt dan vaak nog een 'premaster' jaar gevraagd.

Een andere mooie optie is de masterstudie *Peace, Trauma and Religion (PTR)*, een initiatief van onze doopsgezinde hoogleraar Fernando Enns. Veel buitenlandse studenten komen hierop af, sommigen van hen wonen op het Zon'shofje en we zien ze ook wel bij onze diensten aan het Singel. Om werkzaam te worden als predikant of voorganger in de Broederschap/ADS zul je uiteindelijk proponent willen worden, daartoe benoemd in de Ledenraad van de ADS. Dat is dus nog eens een extra traject, met een proponentsscriptie en -examen.

Hoeveel studenten zijn er dan? Dat is vaak de vraag. Het doopsgezind jaarboekje 2023 (!) vermeldt nog 6 studenten, plus 15 studenten voor

de master-PTR, met naam en toenaam. En een twintigtal promovendi. Sindsdien worden die gegevens – helaas – niet meer gepubliceerd. Maar uit de wandelingen begrijp ik wel dat deze aantallen nu (2026) lager liggen. De animo voor een reguliere theologie-opleiding, al dan niet met klassieke talen, is helaas aan het afnemen, maar bestaat wel nog steeds. Over die ontwikkeling wordt natuurlijk van alle kanten nagedacht. Maar toch: er zijn dus nog steeds gemotiveerde mensen die zich met theologie willen bezighouden. Een aantal van hen kijkt ook uit naar een werkring binnen onze broederschap. Ja, dat vraagt moed.

Gelukkig zijn er ook andere seminaria die net als wij verbonden zijn met de VU, onder meer baptisten, remonstranten en hersteld-hervormden. Een bijzondere mix, dat blijft zo, al is de grote middenmoter PKN/PthU (Protestantse Theologische Universiteit) in 2024 naar Utrecht vertrokken. Tot voor kort had ons seminarium aan de VU zelfs nog een prettig eigen werkvertrek, maar dat is verleden tijd. Alle medewerkers delen nu dezelfde kantoortuin.

Zelf heb ik het geluk gehad dat ik na mijn pensioen, als seniore luxestudent, deze studie nog aan de VU heb kunnen volgen. Geïnspireerd door een proefcollege over kerkvader Augustinus, met een citaat uit zijn *Confessiones*. Maar dat is een volgend verhaal.

Ik besef inmiddels dat ik dit alles met een eigen bril heb opgeschreven. Want wat wordt er van een theoloog geëist,

Bord bij de bel van Singel 454.

en wat heeft hij of zij te bieden, in een steeds kleiner wordende landelijke broederschap? Zingeving, ja dat is zo'n woord. Maar elke generatie zal daarvoor een eigen weg moeten vinden. Misschien geholpen door AI, maar ook gesteund door een vleugje Augustinus.

Op 4 september vindt, naar de traditie, de opening plaats van het academisch jaar, samen met het Remonstrants Seminarium. Dit jaar zal dat zijn in de remonstrantse kerk de Vrijburg in Amsterdam-Zuid. Met het prikkelende thema *Vrije denkers. Over autonomie en vrijheid aan een academische ambtsopleiding*. Dat is vóór het verschijnen van deze idA. Maar dan weet u achteraf toch dat de beide seminaria hiermee het nieuwe studiejaar in willen gaan.

Op 6 en 7 november zijn er open dagen aan de VU, waar alle bachelorstudies worden gepresenteerd, ook die in de theologische hoek.

Alles bij elkaar: wie nadenkt over deze mooie studie, die wens ik goede moed!

* www.doopsgezinden.nl/seminarium

Bijbelkringen

Doopsgezind Amsterdam biedt meerdere Bijbelkringen, studiedagen en cursussen aan. De bijbel, literatuur, poëzie of artikelen uit de actualiteit worden met eigentijdse ogen gelezen, waarbij rekening wordt gehouden met de tijd, de plaats en de omstandigheden waarin de verhalen zijn ontstaan. Samen wordt gezocht naar de betekenis die de teksten ook voor deze tijd en voor u persoonlijk kunnen hebben.

Een greep uit de Bijbelkringen:

'Bijbelgroep': Essemie van Dunné, 1x per maand op dinsdagmiddag. Nieuwe deelnemers zijn welkom. Locatie Singelkerk.

'En nu verder?': Essemie van Dunné, 1x per maand op eerste dinsdagavond. Voor iedereen die onlangs en langer geleden catechisatie heeft gevolgd. Locatie Singelkerk.

'In den beginne': (nieuw) licht op de bijbel: door Essemie van Dunné, 1x per maand op derde dinsdagavond. Locatie Singelkerk.

'Uit de kast': Hoe vertel ik familie en vrienden over kerk en geloven: door Essemie van Dunné, 3x gesprekskring.

'De tien geboden en De rechten van de mens': door Mieke Krebber, 1x per maand op derde dinsdagmiddag. Nieuwe deelnemers zijn welkom, start 20 oktober om 14:30 uur. Locatie Singelkerk. Informatie: Mieke Krebber, 020-6731926.

Zon'shofgroep (studenten): door Henk Leegte, avond wordt onderling bepaald. Locatie Zon'shofje.

'Kring 'Chris': door Henk Leegte, deelnemers tussen 20 en 40 jaar welkom. Locatie Singelkerk.

'Catechisatie': Henk Leegte, avond wordt onderling bepaald. Nieuwe deelnemers welkom. Locatie Singelkerk.

Voor meer informatie en aanmelding kunt u contact opnemen met Henk Leegte, Essemie van Dunné of Liesbeth Groeneveld via secretaris@doopsgezindamsterdam.nl.

Het team

Essemie van Dunné
predikant, jongerenen
opbouwwerker
in Noord
t 06 48 35 07 25
e.vandunne@
doopsgezindamsterdam.nl

Joke van der Heide
jongerenwerk
t 06 17 96 43 71
j.vanderheide@
doopsgezindamsterdam.nl

Henk Leegte
predikant
t 06 45 62 62 70
h.leegte@
doopsgezindamsterdam.nl

Liliane van der Steur
jeugdwerker
t 06 21 39 75 44
l.vandersteur@
doopsgezindamsterdam.nl

September

• za 5 sept	Koorrepetitie	Singelkerk	10.30 uur
• do 10 sept	H4H uitje; georganiseerd door Engelse kerk		
• za 12 sept	Open monumentendagen <i>Amsterdams Kamerkoor</i>	Singelkerk	10-17 uur 15.00 uur
• zo 13 sept	Open monumentendagen <i>Lezing Coert Krabbe, Architectuurhistoricus bij Monumenten en Archeologie gemeente Amsterdam, over de historie van de Singelkerk</i>	Singelkerk	13-17 uur. 15.00 uur
• za 19 sept	Koorrepetitie	Singelkerk	10.30 uur
• vr 25 sept	Meevaren met Rederij Lampedusa* * Aanmelden voor 10 september via info@doopsgezindamsterdam.nl		15.00 uur
• za 26 sept	Vredesweek		
• za 3 okt	Koorrepetitie	Singelkerk	10.30 uur

Houd ook de Nieuwsbrief van de Ambtelijk secretaris in de gaten voor het laatste nieuws.

H4H Dagtrip Orgel Kerkenpad

Donderdag 10 september, 9.30 uur Zaandam Station

Dit jaar staat de muzikale geschiedenis van de English Church aan het Begijnhof centraal, met speciale aandacht voor de twee prachtige Flentrop-orgels. De dag begint om 09.30 uur op trefpunt station Zaandam waarna een bezoek wordt gebracht aan de werkplaatsen van Flentrop, waaronder de pijpenmakerij en de meubelmakerij in Koog aan de Zaan. Na de lunch volgt een tweede sessie in de werkplaatsen, waarna de reis per trein verdergaat naar Amsterdam voor een kijkje achter de schermen bij de orgels in de English Church. De dag wordt rond 17.30 uur afgesloten met een korte zegen en gezamenlijk zingen.

Kosten: € 30,- **Aanmelden:** kerkenpad2026@erc.amsterdam
(max. 40 deelnemers).

Houd rekening met wandelen en neem een voldoende opgeladen OV-chipkaart of geldig vervoersbewijs mee.

September

6 september – Startdienst: Collecte voor de eigen gemeente.

NL16 INGB 0000 7800 00

t.n.v. Doopsgezinde Gemeente Amsterdam

13 september – Vredesweek: ADS-collecte voor het vredeswerk van Doopsgezind Wereldwerk

De Werkgroep Internationale Vredesgemeente van Doopsgezind Wereldwerk is actief in het verdedigen van vrede en het ondersteunen van gewetensbezwaarden. De collecte in de Vredesweek is een manier om deze doelstellingen te realiseren en te steunen. De opbrengst is bestemd voor verschillende projecten, waaronder de kinderkampen van de Tent of Nations bij Bethlehem voor kansarme kinderen uit de omliggende Palestijnse dorpen en vluchtelingenkampen.

NL27 TRIO 0786 8303 33

t.n.v. St. Vrienden Kruispost

20 september – Rederij Lampedusa

Rederij Lampedusa is geen gewone rondvaart. Het is een varende podium voor nieuwe Amsterdammers – mensen die ooit als vluchteling hier aankwamen – om hun eigen verhaal te delen. Aan boord nemen zij bezoekers mee op een tocht door de grachten én door een stukje wereldgeschiedenis. Niet om medelijden te vragen, maar om te laten zien hoe waardevol diversiteit is. Door te doneren help je mee aan scholing en begeleiding van nieuwkomers, onderhoud van de boten (waarvan twee ooit vluchtelingen redden) en het creëren van betaalbare rondvaarten voor scholen en maatschappelijke groepen.

NL33 TRIO 0320 2863 63

t.n.v. Stichting de Gelukszoekers

27 september – Stichting Kruispost

De stichting Kruispost geeft primaire medische hulp aan onverzekerden die tussen wal en schip vallen en mensen in geestelijke nood d.m.v. de exploitatie van een medisch centrum in de binnenstad waar gratis medische en psychosociale hulp wordt gegeven. De aard van de hulpverlening is vergelijkbaar met die van een huisartsenpraktijk.

NL22 ABNA 0437 2953 70

t.n.v. St. Vrienden Kruispost

4 oktober – Harriët Tubmanhuis

Het Harriët Tubman Huis (HTH) biedt in Amsterdam-Zuidoost tijdelijke opvang en begeleiding aan ongedocumenteerde vrouwen en hun kinderen. De bewoners verblijven bij HTH gedurende hun procedure voor een verblijfsvergunning, wanneer verblijf in een asielzoekerscentrum niet wenselijk of mogelijk is vanwege de juridische situatie. HTH richt zich op het bevorderen van zelfredzaamheid en onderlinge empowerment van de vrouwen. De stichting financiert haar basiskosten volledig via giften en donaties van fondsen en particuliere donateurs.

NL10 INGB 0008 3306 85

t.n.v. Harriët Tubmanhuis

Als u niet in de dienst aanwezig kon zijn en toch iets wilt bijdragen aan het project kunt u dat via het aangegeven bankrekeningnummer doen of via de Givt-app.

Kopij voor het volgende nummer vóór 11 september 2026 sturen aan Mieke Krebber
Mail: m.krebber@chello.nl
Adres: Dulcie Septemberpad 73, 1093 NK Amsterdam (telefoon 020-6731926).

De redactie behoudt zich het recht voor artikelen in te korten of niet op te nemen.

Secretariaat en administratie

Singel 452
1017 AW Amsterdam
kerk (020) 623 45 88
kosterij@doopsgezindamsterdam.nl
secretariaat (020) 624 65 73
secretaris@doopsgezindamsterdam.nl
boekhouding (020) 627 70 72
gironummer
NL11INGB0000141442 (VDGA)
website:
www.doopsgezindamsterdam.nl
website van de ADS: www.ads.nl

COLOFON

idA, in doopsgezind Amsterdam
Maandblad voor geloof
engemeenteleven van
Doopsgezind Amsterdam.

Redactie

Sjoukje Halbertsma
Joke van der Heide
Thijs van Hoogstraten
Karen Lammers
Peter ter Veer
Wim de Vries Lentsch
Mieke Krebber (eindredacteur)

Ontwerp en realisatie

Ontwerpgroep Lâle, www.lale.nl
(033) 462 46 93

Verzending idA via het secretariaat:
e-mail: secretaris@doopsgezindamsterdam.nl

KERKDIENSTEN SEPTEMBER 2026

	Singelkerk Centrum 10.30 uur	Meerpad Noord 10.15 uur	Collectebestemming
6 september	ds. H. Leegte	ds. E.M.L. van Dunné	Eigen gemeente NL16 INGB 0000 7800 00 t.n.v. Doopsgezinde Gemeente Amsterdam
13 september	ds. H. Leegte		ADS collecte: DG Wereldwerk: Vredeswerk NL27 TRIO 0786 0803 33 t.n.v. St. Vrienden Kruispost
20 september	ds. H. Leegte	ds. P. Victor	Lampedusa NL33 TRIO 0320 2863 63 t.n.v. St. Gelukszoekers
27 september	ds. H.W. Stenvers		Stichting Kruispost NL22 ABNA 0437 2953 70 t.n.v. St. Kruispost
4 oktober	ds. J. van Aller	ds. J. Nijwening	H. Tubmanhuis NL10 INGB 0008 3306 85 t.n.v. H. Tubmanhuis